

VZPON IN PADEC SVETEGA MOHORJA

ALEŠ MAVER

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
ales.maver@um.si

Tradicionalno podobo svetega Mohorja (Hermagora) kot učenca evangelista Marka in prvega oglejskega škofa že iz prvega krščanskega stoletja so ostro kritizirali že od osemnajstega stoletja naprej, čeprav to ni vplivalo na svetnikovo priljubljenost med verniki. Ob bok legendarnemu svetemu Mohorju so postavili njegovega soimenjaka iz tretjega stoletja, ki naj bi vendarle bil prvi oglejski škof, in čudaško pojavo moža s pravim imenom Hermogen, ki je bil lektor cerkvene skupnosti v Singidunu v današnji Srbiji. Eden najodločnejših in najzgodnejših zagovornikov »hipoteze o Hermogenu«, hrvaški duhovnik Svetozar Rittig, je hotel zelo čaščenega mučenca iz italijanskega spremeniti v panonskega ali sremskega svetnika, s čimer je kazal njegovo povezanost z ozemljem južnih Slovanov.

DOI
[https://doi.org/
10.18690/um.ff.9.2023.11](https://doi.org/10.18690/um.ff.9.2023.11)

ISBN
978-961-286-778-2

Ključne besede:
sveta Mohor in Fortunat,
kult mučencev v antiki,
svetniške legende,
Oglej,
Svetozar Rittig

Univerzitetna založba
Univerze v Mariboru

DOI
[https://doi.org/
10.18690/um.ff.9.2023.11](https://doi.org/10.18690/um.ff.9.2023.11)

ISBN
978-961-286-778-2

Keywords:

Saint Hermagoras and
Fortunatus,
cult of the martyrs during
the antiquity,
legends of Christian saints,
Aquileia,
Svetozar Rittig

THE RISE AND FALL OF SAINT HERMAGORAS

ALEŠ MAVER

University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia
ales.maver@um.si

The traditional story of Saint Hermagoras as a disciple of St Mark and first bishop of the Aquileian see already during the 1st century AD, established since the 6th century, was heavily criticised already since the 18th century, although the saint's cult among the faithful wasn't affected by this. Besides the legendary St Hermagoras, his namesake from the 3th century, who was still supposed to be the first bishop of Aquileia, and a strange guy, whose real name was allegedly Hermogenes and served as lector of the church community of Singidunum in present-day Serbia, emerged as alternatives. One of the foremost and earliest proponents of the »Hermogenes hypothesis«, the Croatian priest Svetozar Rittig, was driven by the desire to make the much venerated martyr not an Italian, but a Pannonian or Syrmian saint, thus demonstrating his connection to the South Slavic territory.

University of Maribor Press

1 Uvod

Sveti škof Mohor sodi gotovo med bolj znane prebivalce slovenskega »svetniškega neba«. V 19. stoletju je postal zavetnik najstarejše in v celoti gledano najjuspješnejše slovenske založbe (prim. Hladnik 1982). To ne bi bilo mogoče, če s svojim stalnim spremljevalcem, diakonom Fortunatom, ne bi že v pozni antiki pridobil vloge zavetnika oglejske krajevne cerkve, poznejšega oglejskega patriarhata. Njegovi patriarhi so svoj visoki cerkveni naslov izpeljevali prav iz domnevne Mohorjeve življenjske zgodbe in iz njegove povezave z apostolom Petrom, o čemer bo še govor. Ker je imel patriarhat duhovno, ponekod pa celo posvetno oblast nad velikim delom slovenskega etničnega ozemlja, je svetnikoma Mohorju in Fortunatu posvečenih lepo število cerkva v Sloveniji in njenem neposrednem sosodstvu. Najimunitnejša med njimi je danes gornjegrajska stolnica, ena največjih cerkva na Slovenskem. Nadpastirji ljubljanske škofije, ki je kot »hči« oglejskega patriarhata dobila enaka patrona kot matična krajevna cerkev, so jo postavili in opremili v Gornjem Gradu, kjer so prebili največ časa. Mohor je nekaterim krajem, kjer je bil zavetnik cerkva, dal tudi ime. Najpomembnejši je koroški Šmohor (nemško Hermagor) tik na slovensko-nemški jezikovni meji v Ziljski dolini. Slednjič škof Mohor in diakon Fortunat spremljata cerkvenega zavetnika Nikolaja na slikah glavnih oltarjev dveh današnjih slovenskih stolnic. Starejša, Tintorettova slika je v novomeški stolnici (nekdanji kapiteljski cerkvi) in jo je oglejski patriarh podaril po požaru opustošenemu Novemu mestu (prim. Zadnikar 1973: 128). Tintorettova mlajši rojak Pietro Liberi je avtor oltarne podobe v ljubljanski škofovi cerkvi (prim. Lavrič 2004).

Kljub izjemni priljubljenosti zavetnika oglejskega patriarhata nista ušla kritičnemu pretresu izročila o sebi, kar je bila od zgodnjega novega veka naprej usoda velike večine njunih »kolegov« iz predkonstantinskega obdobja cerkvene zgodovine (prim. pregledno predvsem Bratož 2004 in za poseben primer Bratož 2012). A lahko bi rekli, da je šlo razstavljanje na prafaktorje pri domnevnem prvem oglejskem škofu posebej daleč. Raziskovalci so mu odrekli položaj, obdobje, v katerem naj bi po legendi živel, in nazadnje celo ime. O poteku tega procesa in na koncu predvsem o vzrokih zanj bom spregovoril v pričujočem besedilu. Na začetku pa moram spregovoriti o svetnikovem poimenovanju. Ker je bilo že nakazano, da je pomembno vlogo v znanstvenih razpravah odigralo vprašanje, kako se je imenoval, se utegne bralec pri prebijanju skozi naslednje strani zместi. Eden pokazatelj priljubljenosti svetega Mohorja med govorniki slovenščine je podomačenje njegovega

imena. Mohor ima tako na prvi pogled malo skupnega s prvotno latinsko obliko *Hermagoras*, ki je boljše ohranjena v nemščini, angleščini in drugih jezikih.

2 Sveti Mohor v martirologijih

Svetega Mohorja je leta 1860 prvi *Koledarček* po njem poimenovane Družbe svetega Mohorja s sedežem v Celovcu bralkam in bralcem predstavil še v povsem tradicionalnih tonih, čeprav so se takrat nad njegovo uveljavljeno podobo že dolgo zbirali temni oblaki. Da bi si predstavljali, kako so njegovi častilci na Slovenskem v minulih stoletjih gledali nanj, si je vredno ogledati nekaj značilnih odlomkov iz besedila na začetku publikacije:

Da bo pa vsak družnik zvedil, kdo je bil sv. Mohor, kdaj je živel in kako je postal za nas Slovence največji dobrotnik, zato naj stoji koj na prvem mestu družbinega koledarčka kratek življenjepis tega svetnika, ki se po vsi pravici more imenovati p e r v i a p o s t e l j S l o v e n c o m . [...]

Ko je l. 46 po Kristusovem rojstvu sv. evangelist Marka, tovarš in učenec sv. Petra, tudi v Oglejsko mesto pripridigal, je živel v Ogleju pošten in razumen meščan, ki so ga Mohorja ali H e r m a g o r a kličali. [...] On se poda s sveti Markom v poglavno mesto Rim , kjer ga je sv. Peter posvetil, ter ga apostolskega škofa Ogleju in sosednjim deželam poslal. [...] Kmalo se je glasila božja beseda po sedanjem Primorju, po Kranju in Gorotanu, po Stajerju noter na Hrovaško in Ogersko stran.

(*Koledarček* 1860: 1–2.)

V nadaljevanju je bilo moč v povzetku Mohorjeve legende izvedeti tudi za konec škofa in njegovega zvestega sodelavca Fortunata in o usodi njunih trupel. Ob koncu so v *Koledarčku* še enkrat podčrtali razširjenost čaščenja obeh svetnikov v slovenskih deželah: »Veliko lepih cerkev stoji njima na čast pozidanih na desni strani bistre Drave po gričih in dolinah; posebno pa Kranjska dežela ima sv. Mohorja in Fortunata za svoja prva priporočnika.« (*Koledarček* 1860: 6.)

Ključna sestavina Mohorjeve legende je, kot je bilo nakazano, povezava pobožnega uglednega meščana z evangelistom Markom in po njem z apostolom Petrom, ki naj bi ga posvetil v prvega nadpastirja krščanske skupnosti v cvetočem rimskem mestu Akvileji. Za Slovence je bila razen tega pomembna njegova domnevno izjemno razširjena misijonska dejavnost, ki mu jo pripisuje legenda.

Tudi dobrih sto let po izdaji prvega *Koledarčka Družbe svetega Mohorja*, v koledarju njene naslednice s sedežem v Celju za leto 1966, lahko preberemo sicer izjemno skrčeno, a v glavnih potezah nespremenjeno različico Mohorjeve zgodbe: »Sveti Mohor, oglejski škof, mučen okoli leta 70, je s svojim pomočnikom Fortunatom misijonaril po slovenskih deželah. Njima v čast je bilo na Slovenskem posvečenih zlasti mnogo podružničnih cerkva.« (Koledar 1965: 30.)

V nasprotju s tem je že vpis v najnovejšo izdajo *Rimskega martirologija*, nekakšnega uradnega seznama v Katoliški cerkvi čaščenih svetnikov s kratkimi opisi njihovih življenj, iz leta 2004. V njem se sicer niso odločili, da bi oglejskega svetnika povsem črtali, a kratko besedilo o njem ob datumu 12. julij je kljub temu presenetljivo za bralca, vajenega starejših različic iz Mohorjevih koledarjev: »Aquilaie in Venetia, sanctorum Fortunati et Hermagorae, martyrum.«¹ (Martyrologium 2004: 384.) Precej drugačen je že vpis ob istem datumu v izdaji *Rimskega martirologija* iz leta 1584: »Aquilaie natalis sancti Hermagorae, discipuli beati Marci evangelistae, et primi eiusdem civitatis episcopi: qui inter miracula sanitatum et praedicationis instantiam, ac populorum conversionem, plurima poenarum genera expertus, tandem una cum Fortunato diacono suo, capitali supplicio perpetuum meruit triumphum.«² (Martyrologium 2005: 194–195.) Ne gre samo za to, da starejše besedilo navaja vse glavne točke Mohorjeve legende, novejše pa ne omenja ne svetega Marka ne Mohorjevega širjenja evangelija. Kot je razvidno, je leta 1584 Mohor jasno označen za prvega oglejskega škofa, leta 2004 pa je zgolj mučenec. Toda tudi z vidika patrocinijev na Slovenskem je najbolj nenavadno, da je v sedaj veljavni različici zamenjan vrstni red mučeniških tovarišev. Fortunat, ki je v martirologiju iz 16. stoletja povsem v senci svojega škofa, saj se kot nekaj njegov privesek pojavi šele tik pred koncem, je postavljen pred njega.

Kot sem zapisal, bi bilo glede na znanstveno razpravo, ki je tekla od 18. stoletja naprej, povsem mogoče, da bi se sestavljavci *Rimskega martirologija* z začetka 21. stoletja ob 12. juliju odločili celo za popolno črtanje spomina na oba sodelavca. O tem bo več govora v nadaljevanju. Kar beremo, je nekakšna kompromisna različica. Slednja ohranja 12. julij kot spominski dan, imeni svetnikov in Oglej kot kraj njunega delovanja ter mučeništva. Odvzema pa jima škofovski oziroma diakonski položaj in

¹ »V Akvileji (Ogleju), (spomin) svetih Fortunata in Mohorja, mučencev.«

² »V Akvileji (Ogleju) rojstni dan (za nebesa) svetega Mohorja, učenca blaženega evangelista Marka in prvega škofa tega mesta. Ta je sredi čudežnih ozdravitev, vztrajnega oznanjevanja in spreobračanja ljudstev doživel mnogo vrst kazni in si naposled skupaj s svojim diakonom Fortunatom prislužil zmagošlavje zaradi obsodbe na smrt.«

postavlja Fortunata na prvo mesto. Pri tem so se lahko v martirologiju oprli na podoben vpis v enem najstarejših predhodnikov nove izdaje. Gre za tako imenovani *Hieronimov* ali *Hieronimijanski martirologij*, ki je nastal v 5. stoletju po Kr. in so ga, da bi mu podelili več avtoritete, pozneje pripisovali cerkvenemu učitelju Hieronimu, čeprav je besedilo očitno nastalo po njegovi smrti (prim. Bratož 2004: 63–64). Tam je notica o oglejskih svetnikih ob četrtem dnevu pred julijskimi idami (12. juliju) kratka: »In Aquileia Scoru Fortunati et armageri.«³ (Acta Sanctorum 1894: 90.)

V istem martirologiju je med vpisi za deseti dan pred septembrskimi kalendami (23. avgust) tudi besedilo »in aquileia nat scorum fortunati, hermogenis, xisti, marcialis, hermogerati«⁴ (Acta Sanctorum 1894: 109). Prav ta vpis je od zgodnjega novega veka sprožal debate med raziskovalci o razmerju med obema skupinama. Poudarek je bil pri tem na istovetnosti za Fortunatom navedenega Hermogena. Sta (bila) z Mohorjem (Hermagorom) ena sama oseba ali pa je vendarle šlo in gre za dva različna mučenca?

3 »Trije Mohorji«

Toda najprej je šel razvoj v povsem drugo smer. V zgoraj navajanem martirologiju le kratko omenjena Fortunat in Mohor sta zamenjala mesti in nekje do 6. stoletja v splošni zavesti napredovala v ustanoviteljska lika oglejske krajevne cerkve. Ker je ta spricho zapletenih političnih in verskih razmer v prvih letih druge polovice istega stoletja skušala povečati svoj prestiž (prim. Schmidinger 1954: 3 ss.; Tirelli 2000: 42–47), je bila najpozneje tedaj vzpostavljena povezava med oglejskim apostolom Mohorjem in njegovimi apostolskimi učitelji, kar je odprlo pot k privzetju patriarškega naslova (Tavano 1972: 106). Mohorjevo legendo samo z njenimi podrobnostmi sicer prvi pisno izpričuje šele Pavel Diakon v 8. stoletju (Bratož 1986: 42 ss., kjer je navedeno tudi besedilo legende). Z njo je bila podoba domnevne življenjske zgodbe svetega Mohorja in njegovega diakona Fortunata zakoličena za zelo dolgo časa, njene odmeve v publikacijah Mohorjeve družbe še iz 19. in 20. stoletja pa sem navedel že zgoraj.

³ »V Akvileji (Ogleju) (spomin) svetih Fortunata in Mohorja.«

⁴ »V Akvileji (Ogleju) rojstni dan (za nebesa) svetih Fortunata, Hermogena, Ksista, Marciala, Hermogerata.«

A z razvojem zgodovinske znanosti in besedilne kritike je postala s svojim nastankom in številnimi legendarnimi elementi zgodnja in lahka tarča (prim. Bratož 1986: zlasti 56 ss.). Stališča raziskovalcev in predstave katoliških vernikov, tudi tistih na Slovenskem, so se pravzaprav razšla že pred dvema stoletjema. Izdaja *Rimskega martirologija* iz leta 1584 je sodila ravno na rob časa, ki umeščanja prvega oglejskega škofa Mohorja v apostolsko dobo še ni postavljaj pod vprašaj. Pozneje se je Mohorju iz legende, ki naj bi svojo kariero začel v poznih štiridesetih letih 1. stoletja po Kr. in umrl v lokalni različici preganjanja cesarja Nerona ob koncu šestdesetih let istega stoletja, pridružil zgodovinsko morda otipljivejši »dvojniki«.

Tudi ta naj bi bil istoveten s prvim oglejskim škofom, ki ga najdemo v sicer ravno tako sorazmerno poznem seznamu oglejskih nadpastirjev, katerega korenine segajo v čas kmalu po letu 1000. Tam so pred zgodovinsko že čisto otipljivega Teodorja iz začetka 4. stoletja, s katerim so povezani mozaiki v oglejski baziliki (prim. Tavano 1999: zlasti 31–32), postavljeni Mohor (Hermagoras), Hilarij in dva škofa po imenu Krizogon (Tavano 1972: 106–107). Na podlagi tega, pa tudi zato, ker za zgodovinskost vseh navedenih govorijo navedbe njihovih imen med svetniki v *Hieronimijanskem martirologiju*, »drugega« Mohorja postavljajo namesto v sredino 1. v sredino 3. stoletja. Pri večini njegovih mučeniških kolegov, ki so doživeli »prestavitve« iz apostolske dobe v čas med drugo polovico 3. in začetkom 4. stoletja po Kr., bi se zgodba tu končala. Tak primer je denimo salonski sveti Domnii (Dujam), zavetnik Splita. Njegov v pozni legendi ohranjeni življenjepis se bere kot skoraj popolna vzporednica Mohorjevega. Iz sirskega prostora naj bi kot Petrov učenec prišel oznanjat krščanstvo v Dalmacijo. V resnici je šlo za salonskega škofa, ki je umrl mučeniške smrti aprila 304 (Bratož 2004: 285–286). A pri Mohorju se je vrtanje nadaljevalo. Raziskovalce je begalo negotovo hierarhično razmerje med domnevnim škofom in njegovim domnevnim diakonom, hkrati pa podobnost imen *Hermagoras* in *Hermogenes* pri svetnikih, čaščenih v Ogleju 12. julija in 23. avgusta. Končni izid je bil za med Slovenci tako priljubljenega nebeškega zavetnika uničujoč.

Ob bok kot zgodovinskemu liku že povsem zavrženemu učencu apostolov in zgodovinsko sprejemljivejšemu škofu iz 3. stoletja so postavili še »tretjega Mohorja«. Temu naj v resnici ne bi bilo ime Mohor (*Hermagoras*), temveč Hermogen (*Hermogenes*), naj ne bi bil škof, marveč zgolj lektor (bogoslužni bralec), kar je bil v Cerkvi eden tako imenovanih nižjih redov, in naj ne bi izhajal iz Ogleja, temveč s širšega območja poznoantične metropole Sirmija v Srbiji (prim. pregledno predstavitev pri Miklavčič 1962). Tega Hermogena so raziskovalci našli v večji

skupini mučencev, ki je bila očitno usmrčena 9. aprila leta 304, med Dioklecijanovim preganjanjem kristjanov. V njej je bilo šest ljudi, ob Fortunatu (in na zadnjem mestu navedenem Hermogenu) še Donat (Donatus), Romul (Romulus), Silvan (Silvanus) in Venust (Venustus). Datum mučeništva sam, ki ga je pri poznejšem čaščenju nadomestil že omenjeni 23. avgust, so raziskovalci našli v *Hieronimijanskem martirologiju*, da se ga pa povezati tudi s podatki o drugih žrtvah Dioklecijanovega preganjanja na območju Sirmija (Bratož 2004: predvsem 274). Poznejše poročilo o mučeništvu šesterice je Hermogena predstavilo kot lektorja (bogoslužnega bralca) krščanske skupnosti v Singidunu (na območju današnjega Beograda), medtem ko naj bi njegov mučeniški kolega Fortunat opravljal precej višjo službo diakona.

Če je bilo mogoče s hierarhijo 9. aprila 304 usmrčenih kristjanov pojasniti umeščanje »oglejskega« Fortunata, čaščenega 12. julija, pred Mohorja, je odločilni kamenček v mozaiku za zagovornike »tretjega« Mohorja prispevalo dejstvo, da je bil že od 5. stoletja naprej v severnoitalijanskem cerkvenem središču čaščen tudi par Fortunata in Hermogena, sicer ne aprila, marveč že omenjenega 23. avgusta. Očitno so ostanki teh svetnikov prišli z romanskimi begunci iz rimske Panonije, ki so se na začetku 5. stoletja zatekli v severno Italijo. Takšnih primerov prenosa relikvij je bilo sicer veliko, avgustovski godovni dan obeh mučencev namesto aprilskega pa je po mnenju Rajka Bratoža obeleževal ravno dan prihoda ostankov v Oglej.

Najspornejša točka v postopku »stvaritve« Mohorja, ki ni bil ne škof ne oglejski kristjan, je povezana z naslednjo točko. V njej naj bi v Ogleju, kjer so nujno potrebovali močno legitimacijo, najbolje v podobi z apostoli povezanega ustanovitelja, v 6. stoletju sorazmerno nepomembnega klerika po imenu Hermogen izvzeli iz njegove svetniške skupine, ga naredili za prvega oglejskega škofa in mu ob bok postavili diakona iz iste skupine Fortunata. Zanju naj bi izumili tudi nov godovni dan, 12. julij. Nekje na poti naj bi Hermogen dobil še novo ime, Hermagoras (Mohor). Podpisani se povsem strinjam z mnenjem Rajka Bratoža (recimo Bratož 1986: 56–63; Bratož 2004: 275), da je »pozaba« pravega svetnikovega imena malo verjetna, zaradi česar o oglejskem izvoru julija čaščenega Mohorja ne kaže dvomiti. Toda dejstvo je, da se je v 20. stoletju popolna dekonstrukcija svetnikovega lika precej prijela. Po odločilnih korakih v to smer, ki jih je izpeljal hrvaški zgodovinar in duhovnik Svetozar Rittig, o čemer bo govor v nadaljevanju, ji je v svoji monografiji *Der heilige Hermagoras* dal klasično podobo avstrijski arheolog in gimnazijski sošolec slovenskega literarnega zgodovinarja Ivana Grafenauerja Rudolf Egger (Egger 1948). Tezo o Hermogenu kot zgodovinski podlagi za legendarnega škofa Mohorja

so sprejeli številni zahodnoevropski in južnoslovanski raziskovalci. Najodločneje so ji nasprotovali, morda pričakovano, italijanski (prim. Tavano 1972), odklonil jo je, kot že omenjeno, tudi Rajko Bratož.

4 Izvor razgradnje

Opozoril sem, da ima v Mohorjevi svetniški zgodbi slovo od njegovega izvora v apostolski dobi mnogo vzporednic in ni nenavadno. A kaj je v ozadju ne povsem običajnega zanikanja obstoja oglejskega mučenca s tem imenom kot takega? Odgovor se verjetno skriva v času in okolju, ko se je zgoraj navedeni Svetozar Rittig v začetku 20. stoletja ukvarjal z mučenci iz svojega domačega slavonskega in sosednjega sremskega prostora. Ob navdušenju nad kritično dekonstrukcijo legend o mučencih, ki so jih, kot smo videli zgoraj, raziskovalci tedaj že zdavnaj razstavljali na prafaktorje, je veliko vlogo odigrala težnja, ki jo zelo dobro izraža od Rittigove študije petdeset let mlajši zmagoslavni sklep slovenskega cerkvenega zgodovinarja Maksa Miklavčiča. Ko je »resnico o tretjem Mohorju« v zborniku teoloških razprav leta 1962 predstavljal slovenski javnosti, je sklenil:

*Naša nadškofija je gotovo napravila primerno in spodbudno dejanje, ko je pridržala prejšnja glavna patrona za druga dva zavetnika svojega sedeža. S tem nam je ohranjena zveza s preteklostjo, ki vodi in starokrščansko dobo, vrh tega pa sta oba druga zavetnika v novi osvetlitvi trdno izpričana za mučenca in še bolj povezana z zgodovino krščanstva na **naših tleh** (podčrtal A. M.), kakor smo si doslej predstavljali.*

(Miklavčič 1962: 367.)

Če je bilo Miklavčiču veliko do tega, da sveta Mohorja in Fortunata, ki sta ob povzdigu ljubljanske škofije v nadškofijo leta 1961 izgubila mesto prvotnih in postala njena drugotna zavetnika, prikaže kot »domače«, tj. jugoslovanske gore lista, je bil ta motiv leta 1911 ob precej močnih prizadevanjih za južnoslovansko povezovanje še izrazitejši. Vrhu tega je Rittig, pozneje dolgoletni župnik župnije sv. Marka v središču Zagreba, kljub številnim preobratom v svojem življenju in političnih nazorih (o tem prim. Akmadža 2008: zlasti 102–104), spadal k tistemu krilu hrvaškega katolištva, ki je bilo povezavam z drugimi južnimi Slovani posebej naklonjeno (o odnosu hrvaških katoličanov do jugoslovanskega okvira prim. pregledno Banac 2013: 55 ss.). Sodil je tudi med goreče podpornike bogoslužja v starocerkvenoslovanskem jeziku (namesto v latinskem; prim. Akmadža 2008: 102–103, in o odmevih tega gibanja pri Slovencih Maver 2021a: predvsem 86–88). V tem kontekstu se ne gre čuditi, da se je razveselil

možnosti za zgodovinski »prenos« priljubljenih svetnikov Mohorja in Fortunata iz »tujega« italijanskega v »domači« sremski in južnoslovanski prostor.

Njegova obsežna, večdelna razprava z naslovom *Martyrologij srijemsko-panonske metropolije*, priobčena v hrvaški teološki reviji *Bogoslovska smotra*, je bila v celoti v znamenju obeh že zgoraj nakazanih teženj. Ni mogoče zanikati, da je Rittig v duhu zgodovinske kritike svojega časa temeljito prečesal seznam mučencev, čaščenih v sremsko-panonskem prostoru v antiki. Svoj cilj je med drugim opisal z besedami:

Istražujući autentični imenik srijemskih mučenika, nije nam dužnost historijski samo ustanoviti, koji li su kršćani u Srijemu i Panoniji za svoju vjeru krv prolili, nego moramo ispitati i njihov martyrološki karakter, to će reći, je li im se svima u ono staro doba pripoznavala čast mučenika, ter iskazivalo zakonito liturgijsko poštovanje.

(Rittig 1911: 248.)

Takšna metoda je marsikaterega mučenca postavila pod vprašaj kot zgodovinsko osebo, zopet drugim je odrekla čas, v katerem naj bi živeli in umrli mučeniške smrti. Škof in mučenec Mohor tu sploh ni bil glavni junak, čeprav je Rittigov predlog rešitve njegovega problema zbudil največ pozornosti in najbolj odmeval. Kaj je hrvaškega duhovnika mimo običajnega kritičnega pristopa gnalo, da se mu je še posebej posvetil, je razvidno iz predstavitve njegovih ugotovitev. Najprej njihovo bistvo povzame, ko pravi: »Po svemu ovome nije nipošto smijela hipoteza, da se u syrmijskom mučeniku Hermogenu skriva Hermagora, biskup akvilejski. [...] Nabrojeni mučenici očevidno su Symrijci.« (Rittig 1911: 356.) Nekaj strani pozneje, po izpeljavi »dokaznega postopka«, sledi podobna trditev z zmagoslavnim sklepnim akordom:

Iz svega ovoga zakučastoga istraživanja, jedno je stalno, da sv. Mohor, Hermagora, što ga toliko i slovenski narod štuje, nije bio ni akvilejski biskup, ni nasljednik sv. Marka, nego syrmijski mučenik iz progonstva Dioklecijanova. [...]

*Završujem. Ja dakle u svemu potpunu vjeru poklanjam frijulskim aktim, te cijenim, da mučenici Donat, Romul, Sylvan, Venust i Hermogen sačinjavaju jednu skupinu. **Naši su mučenici.** (Podčrtal A. M.)*

(Rittig 1911: 360.)

Mislim, da človek ob tem nima povsem brez razloga občutka, da Rittiga pri dokazovanju izvora domnevnega prvega oglejskega škofa na širšem območju antičnega Sirmija ne vodi le lokalni patriotizem, ker je rimska metropola ležala blizu njegovega rojstnega Slavonskega Broda, pač pa v stavku »Naši su mučenici« nekako

odmeva tudi misel, češ, sveti Mohor pripada južnoslovanskim in ne italijanskim deželam.

Kot podkrepitev take trditve lahko navedemo skoraj sočasno prizadevanje vsestranskega slovenskega humanističnega učenjaka, prelata Franca Kovačiča (o njem prim. Baš 1939; Matjašič Friš 2009; Maver in Friš 2021: predvsem 1051–1055), da bi znova na račun Ogleja (Akvileje) pripisal Sirmiju odločilno vlogo kot pokristjanjevalnemu središču za današnji slovenski prostor v antiki (o tem prim. Maver 2021b: predvsem 31–32). Pri tem je podobno kot Rittig razvijal kar pogumne kombinacije:

Pramatica krščanskim cerkvam v Iliriku je apostolska cerkev v Solunu, odtod je krščanstvo nastopilo pot in se izžarivalo po balkanskem potoku. [...] V Sremu je bilo politično središče celega Ilirika, tukaj je tudi sedež metropolitanske oblasti za ves Ilirik. Od Srema navzgor ob Dravi je bilo prvo in največje mesto Petovij, tukaj je torej brezdvomno prej nastal škofjski sedež kakor v Stridonu (današnja Štrigova) in v Cibali (Vinkovci), kjer je l. 304. že minolo »mnogo let«, kar je škof Evžebij pretrpel ondi mučeništvo.

V Sirmiju so bili vsi pogoji, da postane metropola panonske cerkve: posredno apostolski izvor njegovega škof. sedeža – prvi, zgodovinsko več ali manj dognani škof v Sirmiju se namreč imenuje sv. Andronik, učenec apostola Pavla, okoli l. 56, - politična važnost in prometne zveze.

Nasproti temu se Oglej niti daleč ne more primerjati Sremu. [...] Kje je torej bolj naravno iskati matico panonsko-noriške cerkve: v Sremu, ki je vojna in civilna metropola celega Ilirika, ali pa v Akvileji, ki je v popolnoma drugi skupini rimskih pokrajin in v političnem ozirju mesto nižje vrste kakor Srem?

(Kovačič 1908: 5–6.)

5 Zaključek

Isti duh, ki je Kovačiču narekoval iskanje izhodišča antičnega krščanstva za območje današnje Slovenije v Sirmiju, je bil tudi v ozadju že omenjene nadomestitve svetih Mohorja in Fortunata kot patronov ljubljanske krajevne cerkve z zgodovinsko res otipljivejšima in zaradi dejavnosti med (južnimi) Slovani cenjenima svetima Cirilom in Metodom. Pri tem je degradacija svetega Mohorja, ki jo je v odločilni meri izpeljal Rittig in jo je v slovenskem prostoru za Kovačičem najjasneje izrazil Miklavčič, prišla še dodatno prav.

Tudi med znanstveniki, ki niso bili okuženi z željo, da bi povzdignili veljavo južnoslovanskih dežel, je pogumno Rittigovo kombiniranje v glavnem naletelo na precejšen odmev, o čemer je že bil govor. Nekako v ozadju je ostalo tisto, kar je tudi osrednja točka kritike enačenja domnevnega škofa Mohorja (Hermagora) s

singidunskim lektorjem Hermogenom (prim. Bratož 1986: 56 ss.). Nenavadna je po eni strani »pozaba« pravega mučenčevega imena, prav tako pa ni lahko pojasniti, zakaj naj bi v Ogleju v 6. stoletju, ko so si želeli »prisvojiti« apostolski izvor, mobilizirali prav sorazmerno obstranskega člana večje skupine mučencev s širšega območja Sirmija. Rittig se je tu lahko oprl predvsem na omembo Pavlovega znanca Hermogena iz Drugega pisma Timoteja (gl. Rittig 1911: 359). A če bi v Ogleju zares želeli graditi ugled svojega sedeža na tem (za nameček ne v preveč prijaznem tonu omenjenem) zgodnjem verniku v Kristusa, bržkone ne bi spreminjali njegovega imena. Zato naj še enkrat poudarim, da se mi zdi enako kot Rajku Bratožu podmena o »drugem Mohorju«, domačem mučencu in prvem voditelju oglejske krščanske skupnosti, ki pa seveda ni pripadal prvemu stoletju, verjetnejša.

Vsekakor zgodba o vzponu in padcu svetega Mohorja služi za dober zgled usode podobe mučencev iz prvih stoletij krščanstva v znanstvenih prikazih od 18. stoletja na križišču potrjevanja izročila, uporabe kritike virov in (kulturno)političnih ciljev raziskovalcev. Vloge zadnjih pri Mohorjevi »detronezaciji« ni mogoče prezreti.

Viri in literatura

- ACTA SANCTORUM, 1894: *Acta Sanctorum Novembris. Tomi Secundi Pars Prior. Praemisum est Martyrologium Romanum Hieronymianum edentibus Iohanne Baptista de Rossi et Ludovico Duchesne*. Bruxellis (Bruselj): Apud Socios Bollandianos; Société Belge de Librairie.
- Miroslav AKMADŽA, 2008: Svetozar Rittig – svečenik ministar u komunističkoj vladi. *VDG Jahrbuch* 15. 101–116.
- Ivo BANAC, 2013: *Hrvati i Crkva. Kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti*. Zagreb: Profil.
- Franjo BAŠ, 1939: Prelat dr. Fran Kovačić. *Zgodovinski časopis* 34/1–2. 1–39.
- Rajko BRATOŽ, 1986: *Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve; Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut. (Acta Ecclesiastica Sloveniae, 8).
- –, 2004: Le persecuzioni dei cristiani delle provincie danubiane e balcaniche sotto Diocleziano. *Quaderni giuliani di storia* 25/2. 261–342.
- –, 2012: Mučenci tebanske legije in njihovo čaščenje. *Zgodovinski časopis* 66/3–4. 406–419.
- Rudolf EGGER, 1948: *Der heilige Hermagoras. Eine kritische Untersuchung*. Klagenfurt (Celovec): Kleinmayr.
- Miran HLADNIK, 1982: Mohorjanska pripovedna proza. *Slavistična revija* 30/4. 389–414.
- KOLEDAR, 1965: *Koledar Mohorjeve družbe za navadno leto 1966*. Celje: Mohorjeva družba.
- KOLEDARČEK, 1860: *Koledarček družbe svetega Mohora za navadno leto 1861*. Celovec: Družba sv. Mohora.
- Franc KOVAČIČ, 1908: Petovij v zgodovini Južne Štajerske. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 5. 1–22.
- Ana LAVRIČ, 2004: Najdeni sv. Miklavž Pietra Liberija. *Umetnostna kronika* 3. 2–5.
- MARTYROLOGIUM, 2004: *Martyrologium Romanum. Ex Decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II Instauratum Auctoritate Ioannis Pauli PP. II Promulgatum. Editio altera*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.

- MARTYROLOGIUM, 2005: *Martyrologum Romanum. Editio princeps*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Mateja MATJAŠIČ FRIŠ, 2009: Dr. Franc Kovačič – ustanovitelj in sodelavec revije Voditelj v bogoslovnih vedah. *Studia Historica Slovenica* 9/2–3. 615–632.
- Aleš MAVER, 2021a: Dolgi slovenski beg pred cerkveno latinščino. *Historični seminar* 14. Ur. Katarina Šter in Mojca Žagar Karer. 77–90.
- –, 2021b: Kako je France Prešeren ukradel slavo Valtunku. *Acta Histriae* 29/1. 21–36.
- Aleš MAVER, Darko FRIŠ, 2021: Učna leta slovenske humanistike v Mariboru. Časopis za zgodovino in narodopisje v prvih treh desetletjih. *Acta Histriae* 29/4. 1045–1072.
- Maks MIKLAVČIČ, 1962: Hermogenes – Hermagoras. Utemeljitev novih lekcij za spomin sv. Hermogena (Hermagora, Mohorja) in sv. Fortunata, mučenecv in drugotnih zaščitnikov ljubljanske nadškofije. *Zbornik razprav Teološke fakultete v Ljubljani*. Ur. Stanko Cajnkar. Ljubljana: Teološka fakulteta. 363–367.
- Svetozar RITTIG, 1911: Martyrologij srijemsko-pannonške metropolije. *Bogoslovska smotra* 2. 113–125; 248–268; 353–371.
- Heinrich SCHMIDINGER, 1954: *Patriarch und Landesherr. Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer*. Köln: Hermann Böhlau.
- Sergio TAVANO, 1972: Aquileia cristiana e patriarcale. *Antichità Altoadriatiche* 1. 103–139.
- Sergio TAVANO, 1999: *Aquileia e Grado. Storia – Arte – Cultura*. Trieste (Trst): Lint.
- Roberto TIRELLI, 2000: *I patriarchi. La spada e la croce. 15 secoli di storia*. Pordenone: Biblioteca dell'immagine.
- Marijan ZADNIKAR, 1973: *Spomeniki cerkvene arhitekture in umetnosti*. Celje: Mohorjeva družba.

SUMMARY

Saint Hermagoras and his companion, Saint Fortunatus, are historically among the foremost saints venerated in Slovenia. Their respective role can be attributed chiefly to their position as patron saints of the Patriarchate of Aquileia. However, the traditional view of Saint Hermagoras as a disciple of St Mark and first bishop of the Italian see already during the 1st century AD, established since the 6th century, was heavily criticised already since the 18th century, although the saint's cult among the faithful wasn't affected by this. The deconstruction of the legendary tradition, connected with the saint, went even further than in some similar cases. Not only age of his (supposed) life and his position of a disciple of apostles, but also his role as first bishop of Aquileia and even his name were questioned by the scholars, particularly during the early 20th century. Hence, three different figures behind the much venerated saint began to take shape. Besides the legendary St Hermagoras, his namesake from the 3rd century, who was still supposed to be the first bishop of Aquileia, and a strange guy, whose real name was allegedly Hermogenes and who served as lector of the church community of Singidunum in present-day Serbia, emerged as alternatives. Hermogenes' relics were translated to Aquileia during the early 5th century together with the relics of his group of martyrs, executed during the persecution under Diocletian, and with other Pannonian martyrs. According to the hypothesis regarding this »third Hermagoras«, the relatively obscure Hermogenes was made an Aquileian bishop only during the Aquileian struggle for the ecclesiastical primacy during the 6th century. Although this fascinating exaltation was widely accepted among scholars and was given its classical features in the treatise by the Austrian archeologist Rudolf Egger, one can ask why the Hermogenes' name was changed and why exactly this quite unimportant member of a wider group of martyrs should be selected to serve as a historical base for the alleged Aquileian bishop from the apostolic age. On the other hand, it's not too difficult to find motivation for this »translation« of Saint Hermagoras to a South Slavic area. One of the foremost and earliest proponents of the hypothesis, the Croatian priest Svetozar Rittig, did this in order to make the much venerated martyr not an Italian, but a Pannonian or Syrmian saint, thus demonstrating his connection to the South Slavic territory. Similar tendencies regarding the role of see of Syrmium can be at the same time observed in the important Slovenian historian and philosopher Franc Kovačič.

